

Recent onderzoek wijst uit dat in de hoge/late Middeleeuwen nederzettingen verplaatst werden (of uit archeologisch zicht verdwenen). Dat zou wel eens met veranderingen in de landbouwmethoden te maken kunnen hebben. In een enkele bijdrage wordt kort wat gezegd over de opbouw van de afdekkende lagen, maar onderzoek is er niet aan gedaan. Hier kan het 'Essenonderzoek' hopelijk uitkomst bieden. De bundel biedt ook aanknopingspunten voor een bodemkundige benadering zoals die door Theo Spek in het Drentse met opmerkelijk resultaat toegepast werd. Spek liet daar zien hoe de verplaatsing van de menselijke activiteit samenhang met de bodemgesteldheid en de invloed die 's mensen wroeten daarop op den duur had. Het zou interessant zijn die benadering ook op de Brabantse zandgronden uit te proberen¹. Als historisch-geograaf viel me op dat Vangheluwe zeer fraai laat zien dat de middeleeuwse voortgang van de ontginningen en uitbouw van de nederzettingen in de streek van Bergeyk en Eersel nog te reconstrueren is. Blijkbaar heeft men daar vanuit de oude kernen langs de kleine beekjes stroomopwaarts ontgonnen. Aan de hand van hertogelijke cijnsregisters en rekening houdend met daarin niet vertegenwoordigde oudere landerijen kon deze ontwikkeling gevat worden. Het zal niet overal zo gelopen zijn, maar dit is wel een goed uitgewerkt voorbeeld voor onderzoek elders.

In deze bundel zijn de kaarten en andere figuren netjes verzorgd en duidelijk. Wel valt een merkwaardige inconsistentie op. Een aantal auteurs gebruikt een basis-landschappelijke ondergrond van het Maas-Demer-Scheldegebied om daarop hun gegevens in te tekenen. Waar het toch medewerkers aan één project betreft die samen deze bundel maken, is het vreemd dat er minstens drie verschillende ondergronden gebruikt worden. Vergelijk de veenverbreiding op bladzijde 3,22 (zelfde bijdrage!) en bladzijde 35. Op alle versies is bovendien inhoudelijk wel wat aan te merken.

Wie de in deze bundel opgenomen kadastrale kaartjes van dorpsgebieden bekijkt en leest wat thans daarbij als interpretatie gegeven wordt, moet eens vergelijken met werk dat veertig jaar terug toonaangevend was². Het wordt dan snel duidelijk hoeveel verder we nu staan, dankzij een veel breder opgezet en meer op archeologische en historische waarnemingen steunend onderzoek. Deze belangrijke bundel is echter maar een tussenstand: er is nog veel te doen!

K. A. H. W. Leenders

1 M. Spek, 'Milieudynamiek en locatiekeuze op het Drents Plateau (340 v. Chr.-1850 na Chr.)', in: J. N. H. Elerie, S. W. Jager, T. Spek. *Landschapsgeschiedenis van De Strubben/ Kniphorstbos. Archeologische en historisch-ecologische studies van een natuurgebied op de Hondsrug* (Groningen, 1993) 167-236.

2 C. H. Edelman, A. W. Edelman, 'Vlam. Een bijdrage tot de ontginningsgeschiedenis van de zuidelijke zandgronden', *Kulturhistorische verkenningen in de Kempen*, I (1960) 29-50; C. H. Edelman, A. W. Edelman, 'Vlam. Studies concerning the morphogenesis of some old rural settlements in the sandy areas of the Netherlands', *Ts KNAG*, LXXVII (1960) 312-318.

Th. Wijsenbeek-Olthuis, ed., *Het Lange Voorhout. Monumenten, mensen en macht* (Zwolle: Waanders, Den Haag: Geschiedkundige vereniging Die Haghe, 1998, 328 blz., f99,50, ISBN 90400 9244 3).

Het Lange Voorhout is uitgegeven ter gelegenheid van de viering van 750 jaar Den Haag. Het is dan ook in zekere zin een gedenkboek; maar wel een van de goede soort en dat niet alleen omdat het boek zo prachtig is uitgevoerd en zo veel en goed gekozen illustraties bevat. Hagenaars zijn trots op hun mooie stad achter de duinen en zeker op het kleine stukje stad aan het Voorhout. Want daarin, zo stelt de voorzitter van geschiedkundige vereniging *Die Haghe* in het voorwoord, vinden we een uniek, typisch Haags fenomeen. Een fenomeen dat al honderden jaren in hoge

mate het beeld van Den Haag als voorname hofstad bepaalt. Het boek appelleert aan dit beeld en werkt er bedoeld of onbedoeld ook aan mee, ondanks het feit dat het thema van deftige beeldvorming expliciet en kritisch wordt behandeld.

De bundel wordt gepresenteerd als een bewoningsgeschiedenis waarin de rationele en irrationele aspecten van de geschiedenis van de straat worden onderzocht. Gelukkig slaat het laatste niet op spiritistische seances of stille krachten. 'Rationeel' staat hier voor feitelijke, waarneembare gebeurtenissen, 'irrationeel' voor de emotionele en psychologische aspecten van het wonen aan het Lange Voorhout. De politieke macht en de uitstraling daarvan op het Voorhout vormen de rode draad. Daarbij wordt uitgegaan van de gedachte dat politieke macht en het dagelijks leven nauw verstrengeld waren en 'ieder mens in de Nederlandse wooncultuur zich presenteerde om zijn status te tonen, evenals zijn macht of zijn ambities'. Dat is een nogal forse en tamelijk functionalistische stelling, zeker met betrekking tot de minder deftige bewoners van de straat. De auteurs hebben echter hun uiterste best gedaan om deze stelling te onderbouwen. Weinig straten en hun bewoners zijn zo uitgebreid onderzocht en gedocumenteerd als het Voorhout en zijn in velerlei opzicht bijzondere bewoners. Een forse bijlage bevat systematische gegevens over alle bekende eigenaren, hun afkomst, beroep en over de panden zelf.

Met het oog op het centrale thema zijn de vijf hoofdstukken opgezet volgens een vast stramien. In chronologische volgorde komen eerst de politieke ontwikkelingen aan bod, met bijzondere aandacht voor machtswisselingen, omdat die resulteren in andere elites, dan het sociaal-culturele leven, gevolgd door het leven op straat en *last but not least* woninginrichting en architectuur. Het is een prestatie dat dit geen verzameling losse brokken heeft opgeleverd. Ondanks het grote aantal auteurs en hun verschillende specialismen (archeologie, genealogie, geschiedenis en kunstgeschiedenis) vormt *Het Lange Voorhout* een geïntegreerd geheel. Het is daadwerkelijk een boek geworden over de relatie tussen de meestal monumentale panden, hun bewoners en macht, en dan vooral over hoe het laatste doorwerkte op de rest.

De verschillende auteurs weten aannemelijk te maken dat deze benadering zinvol is. Inderdaad hadden de groei van de instellingen van de nieuwe Republiek eind zestiende eeuw en de machtswisselingen in 1672 en 1747 een duidelijk aanwijsbare invloed op de bewoningsgeschiedenis van deze straat. Machtigen zochten de nabijheid van de macht, bestuurders en diplomaten vestigden zich aan het Voorhout, samen met van hen afhankelijke middenstanders en een stoet bedienden. Met een stadhouder toonden de adellijke bewoners van het Voorhout zich prominenter en standsbewuster, zonder stadhouder stelden zij zich bescheidener op en opener naar het niet-adellijk deel van de elite.

De grondwetswijziging van 1848 krijgt mijns inziens echter iets te veel gewicht toegekend. Op bladzijde 196 heet het 'een grote politieke ommekeer'. Maar volgens een andere auteur (199) 'veranderde er fundamenteel niets aan het staatsbestel' in dat jaar. Het wonen op het Voorhout lijkt ook niet direct sterk te zijn beïnvloed door deze politieke gebeurtenis. Het eerste decennium van de twintigste eeuw blijkt een veel wezenlijker breuklijn in de bewoningsgeschiedenis van het Voorhout. Los van politieke machtswisselingen voltrok zich toen een proces waarbij particulieren plaats maakten voor instellingen, kantoren en overheidsgebouwen. Dit moderniseringsproces werd overigens gevolgd door een reactie die het historische Voorhout althans voor het oog wilde en wil behouden of herstellen, desnoods door middel van 'invention of tradition'. In *Het Lange Voorhout* wordt terecht een aantal kritische noten gekraakt over dit ook in andere steden en dorpen snel om zich heen grijpende fenomeen van cultuurhistorische (herontdekking en constructie. Wat er aan het Voorhout, onttrokken aan het oog, achter de gevels gebeurde, leek daarbij overigens minder belangrijk.

Laat ik tot slot dan toch nog een paar kritische kanttekeningen maken bij dit geslaagde boek. Door het inzoomen op één straat en door het beklemtonen van de relatie tussen de deftige be-

woners en de macht aan de andere kant van de Hofvijver raakt de rest van de Haagse samenleving soms wat op de achtergrond. Dat geldt tot op zekere hoogte ook voor de tweede bewonersgroep: de dienstbaren, wat echter vooral met de onderzochte bronnen heeft te maken. En is dit typisch Haagse fenomeen echt uniek?

J. J. de Jong

J. Frieswijk, e. a., éd., *Fryslân, staat en macht 1450-1650. Bijdragen aan het historisch congres te Leeuwarden van 3 tot 5 juni 1998* (Hilversum: Verloren, Leeuwarden: Fryske akademy, 1999, 245 blz., f 44,-, ISBN 90 6550 043 X).

Een bommelding bij de opening van een historisch congres in Nederland is niet alledaags, zeker niet wanneer deze samenhangt met de politiek van vijfhonderd jaar geleden. De mededeling was afkomstig van een Friese nationalist die de viering of herdenking van vijf eeuwen openbaar bestuur in *Fryslân* misplaatst vond. Voor hem was 1498 slechts een jaar van treurnis, omdat toen de weg naar een onafhankelijke staat zou zijn afgesneden. Het incident was wellicht achterwege gebleven wanneer de bijdragen aan het betreffende congres over het Friese staatsvormingsproces eerder gemeengoed waren geworden. De sprekers op dit herdenkingscongres hebben zich in elk geval voor niemands kar laten spannen. Wel erkent Wim Blockmans in het openingsartikel dat het moeilijk is zich los te maken van alle vooroordelen. Zijn pleidooi voor een niet teleologisch gerichte studie van politieke systemen, dus los van de huidige staatkundige eenheden, zou allang overbodig moeten zijn, maar is het kennelijk niet. Terecht merkt hij ook op dat het bij de classificering van politieke constellaties rond 1500 belangrijker is te letten op de reële machtsuitoefening dan op titels en claims. Westerlauwers *Fryslân* rekent hij met Zwitserland tot de federaties van autonome steden en boerengemeenten. Het is daarom nuttig dat Oebele Vries als eerstvolgende contribuant juist het communalisme in deze gebieden vergelijkt en onderscheidt. In het Westerlauwerse ontbraken de steden die de communalisering verder hadden kunnen brengen. Vries' toelichting op het cruciale begrip 'Friese vrijheid' — nu weggestopt in een voetnoot — had evenwel een meer uitgewerkte plaats in de bundel verdiend. Blockmans maakt daarnaast duidelijk dat het hedendaagse concept 'natie' niet erg bruikbaar is voor de staten in de late Middeleeuwen, aangezien staat en natie zelden samenvielen. Dat is nog altijd het geval. We kunnen in Europa hooguit spreken van een recente toename van het aantal staten, waarin demografisch gezien sprake is van één dominante natie. De culturele diversiteit binnen eenzelfde staat was volgens hem vóór 1800 niet problematisch, omdat staten zich weinig met cultuur bemoeiden. Hij had hieraan kunnen toevoegen dat de idee van volkssoevereiniteit pas met de Franse Revolutie realiteit werd. Voordien had de gewone bevolking de vorstelijke macht slechts te slikken, een overheersing waarmee de Westerlauwerse Friezen in 1498 abrupt werden geconfronteerd. Op deze wijze valt de geringe bruikbaarheid van het huidige natiebegrip vóór 1800 beter te verklaren en kunnen bovendien anachronistische elementen uit de Friese vrijheidsmythe worden doorgeprikt.

Aan dit laatste dragen P. N. Noomen en J. A. Mol bij, eerstgenoemde door op verfrissende wijze het functioneren van de laatmiddeleeuwse Friese vetemaatschappij uit te leggen. Hierin ontbrak weliswaar het statelijke geweldsmonopolie, maar het oude beeld van hierdoor ontstane chaos en anarchie is overtrokken. Vooral deze bijdrage haalt één van de angels uit het publieke debat, dat vertoebeld is door de vraag of de Friese vrijheid 'schade of gewin' heeft opgeleverd. Mol voegt als verklaring voor het verdwijnen van de oude structuur de militaire schaalvergroting